

LETLED

Af Lars Brink

Årsagen til letledsreglens 1. undtagelse

Hvorfor hedder det

Hun vil jo elske det.

med objektet efter *jo*, men

Hun elsker det jo.

med den omvendte ordstilling? Dette gamle spørgsmål i dansk syntaks – også kaldet infinitiv-sætningers uimodtagelighed for letleds-plads – har ikke fundet sin løsning. Det agter jeg at råde bod på.

For at besvare spørgsmålet, må vi naturligvis vide, hvornår dét, vi vil forklare – letleds-reglens 1. undtagelse – indtraf. Hvis det fx er længe siden, kan årsagerne ligge i forhold, der forlængst er forsvundet. Under alle omstændigheder skal grunden naturligvis søges i forhold, der eksisterede *før* letleds-undtagelsen. Denne elementære historiske betragtning har sært nok ikke afficeret de andre, der har søgt at løse mysteriet. Og der hersker hos dem en ildevarslende historieløshed.

Selve letleds-reglen (at tryksvagt pron. samt *oher*, *oder* “rykker” fra “S/A” til “L” lige foran “a”) synes *altid* at have rådet i vort sprog:

Hann fekk sér þar matar. (Mikkelsen p. 635)

at þeræ faþur skötæ þem æi (ledsætning, SkL B74 12,3 24, ca. 1240)

Nu var der jo ingen letleds-regel, hvis også tunge led stod før nægtelsen. Men det synes at have været en sjælden undtagelse (K.M.Pedersen p. 203). Det hedder fast:

oc hin ær sac søker wete [skal præstere] æy asværū [anklage-] eth. (B74 121)

osv. De gamle syntaktikere noterer ikke, om letleds-reglen var obligatorisk, hvad den jo er i moderne dansk. Men det vil jeg gå ud fra. Ganske vist antyder Did. p. 36, at dette kun er “normalt” i Skånske Lov, men hverken han eller Falk&Torp eller Nygaard har noget modeksempel fra oldnordisk eller gda. Hvilket eftertrykkeligt bekræftes af K. M.

Pedersens fortræffelige 1993-afh. p. 202, 204. I de gamle sprog, såvel som i nysislandsk og svensk rm., er det altså galt at sige

****Jeg 'ved 'ikke det**

og i dansk rm. er det, som Erik Hansen et sted bemærker, kun børn og fulde folk, der siger sådan. Der er dog dialekter uden letleds-regel, nemlig vest- og nordnorske (Falk&Torp p. 307) samt syddanske: Møn, Falster, Lolland, Femø, Fejø, Askø, Agersø, Omø, de sydfynske øer (÷ Drejø og Birkholm!), Als, sydøstlige Sønderjylland (K.M. Pedersen p. 210). Disse har da nydannet ordfølgen ud fra tungtleds-placeringen, de kan ikke have arvet den fra vikingerne (ældste belæg 1834, *ibid.* p. 210).

Derimod er letleds-undtagelsen ikke urgammel. I oldnordisk og gda. kunne objekter og prædikativer (”S”) udmærket stå *fóran* *infinittet*:

Kuna mans ma æy mæth loghum mer sælia af bondans bo æn... (SkL B74 152)

Det opfattes normalt som, at *infinittet* er slutstillet a la tysk, men det kan konstateres, at et objekt/præd. meget villigere foranstilles, når det er et tryksvagt pronomen frem for et et fuldt nomen. Der var altså en letleds-regel på spil også ved *infinittet*.

Mit materiale er dels Mikkelsen 1911, der i sine eksempler på hh. foranstilling i oldnordisk, p. 643-648, har flere belæg på trykssvage pronomener end på fulde objekter. Dels Diderichsen 1941 p. 41:

„blandt de [*infinittet*] foranstillede [tilfælde af både verbalpartikel og obj.] dominerer dels pronomi- nelle...Objekter [= 50%]..., blandt de efterstillede finder vi et relativt højt Antal af tunge Objekter.”

Hvortil kommer, at det af K.M.Pedersen p. 203 fremgår, at letleddet normalt havner *fóran* nægtelsen, men tungtleddet næsten altid *éfter*, begge dele altså ved slutstillet *infinittet*, a la:

Han ville ikke maden spise. Han ville den ikke spise.

Det kan dog nemt bevises, at letleds-reglen ikke var obligatorisk ved *infinittet*:

meræ ma han æi gifæ þæm (SkL 23,2)

Således at der alligevel i middelalderen var en slags letleds-undtagelse: ““L” kun fakul- tativ ved *infinittet*”.

Derved bliver der to ting at forklare: 1) Hvorfor er letledsreglen ikke obl. ved *infinittet* i middelalderen? 2) Hvorfor forsvinder letledsreglen helt ved *infinittet* i 1600-t.? (Mikkelsen og Skautrupps yngste ekss. er fra hhv. 1500-t. og 1600-t.).

1) Min forklaring på, at letleds-reglen ved infinit ikke var obl. i gda., er to:

A) De typiske trykforhold *uden* “L” er væsentlig forskellige ved infinit og enkelt-vb.:

**Jeg 'så 'ej dig

Jeg har 'ej 'set dig.

Den første er hård kost for rytmefølsomme (jambe + trokæ i dette mønstereks.), “L”-løsningen er en klar gevinst: 2 jamber. Den anden er derimod knap så slem (anapæst + trokæ), og den fører efter letleds-”transformation” til et rytmemonstrum som:

Jeg har dig 'ej 'set (typen som sagt belagt)

hvor sammenstødet mellem de to nabo-stærktryk ikke opløses.

B) Ordstilling er, som alt andet sprogligt, bevidst i forskellig grad. Det tyske finalverbal i ledsætninger må fx være bevidst for de fleste. (Man siger, at tyskerne er så grundige, fordi de er vant til at sidde og vente tålmodigt på verbet.). Den lille letledsflytning ved enkeltverbal er ikke særlig markant eller bevidst – mine elever bliver altid forbavsede, når de indser, at *Olsen* og *oham* placeres forskelligt:

Jeg så ham ikke. vs. Jeg så ikke Olsen.

Ved infinit er der imidlertid større objektiv og dermed psykisk forskel på letleds-placering og alm. objekts-placering:

Jeg har ham ikke set. (typen belagt i gda.) vs. Jeg har ikke set Olsen.

så at analogivirkningen fra sætninger med tungt objekt bliver desto stærkere.

2) Ved ca. 1600, hvor letleds-undtagelsen må antages at blive obl. i tale, virker selvfølgelig stadig de faktorer, der førte til dens frivillighed. Men der må jo ske noget mere, siden den nu bliver obl. Min forklaring er *trykstærk enklise*.

De “nye” enkliseformer (der kun er nye i den forstand, at de ikke fandtes i oldnordisk og ældste ikke-jyske gda.) er de bekendte

[_oən, _oən(ə), _oən, _oəd, _omə, _ojə] *ham, hende, den, det, mig, jer*

der alle er udviklet af de gamle akkusativer. Samt nominativerne *jeg, vi*:

[_{de} 'ej, 'ə] *det er jeg* [_{de} 'g'æv 'i] *det gør vi* osv.

Dvs. samtlige pers. pron. undtagen *I, os*. – *I* og *os* indgår også i enklisestød (se nedenfor): [_{kh}əj 'i, 'fɔ(r) əs] *Kan I?, for os*, men pronominerne selv er jo uantastede, da vokalen dels er for perifer til at kunne centraliseres til [ə], dels mangler en forlyds-konsonant

til at bære stød.

Jeg bruger *klisis* efter fagtraditionen om en særlig udtale, der kun findes i en vis tryksvag stilling, og som (dette dog ikke nødvendigvis) ikke kunne udgøre et lovligt trykstærkt ord, hvorfor det i nogen grad fornemmes (og skrives) som tilhørende naboordet. Klisis har vi dermed i romansk *L'amor*, fr. *il m'a dit* (proklise), *sgu'nte*, eng. *isn't*, oldlat. *-que* til roden i *qaero* (enklise), men *ikke* i [vi α 'nɔG] *vi har nok*, [min 'Ghɔ:nə] *min kone* ([min] kunne godt være et ord, og [ŋ] er ikke specielt for *min* og en evt mindre ordgruppe, men gælder generelt for ord på [n]), *Ka' du se?* (*ka'* findes også trykstærkt). Der kan ikke være nogen betydningsforskel mellem normalform og tryksvag form, thi da foreligger der to forskellige ord eller orddele så sandt, som da både lyd og tyd er forskellige: *en* art. || *'en* num./pron., eng. *a/an* || *'one*, eng. *'loose* || *-less*.

Nogle har set deres regning i at bryde begrebstraditionen og blot kræve, at formen er tryksvag og i al vaghed knytter sig til naboordet. Herved bliver fr. *Il le lui donne* til klisis, og letleddene trykles helt væk: *Senere så-jeg-dig ikke*, så de tilhører foregående ord. Derved kan ethvert tryksvagt ord kaldes klitisk, for der er jo altid en vis vag tilknytning til et naboord. Dette er hokus-pokus-lingvistik af værste skuffe.

De danske enklitiske pronominer lægger sig fonetisk (men ikke i særlig grad semantisk) til det foregående ord, og hvis dettes sidste stavelse har trykstærk accent 1, får det i 1400-t. *stød* forudsat, at det har stødbasis, dette uanset ordets stødforhold i andre forbindelser. Fx

Hva er'ed? Det gør'en. Du gøm'me så bange (alle med stød) vs. er, gør (stødløse)

Hvis støtteordet ender på -ø, går en stavelse tabt:

Du skal gøre-t. Han gjorde-n ikke noget.

De er meget sjældne i skrift. Jeg har gennemgået langt over 100 sedler på Gammel-dansk Ordbog uden at finde et eneste belæg. Men de har været uhyre almindelige i talesproget så sandt, som de findes i alle dialekter i det meste af Norden, samt i rigsmålet, herunder i min egen guldrandede idiolekt. Brøndum-Nielsen har (naturligvis) fundet dem så tidligt som ca. 1300, i hvert fald i jysk, hvor næsten alt er tidligt:

æftret 'efter det' (Flensborg Stadsret ca. 1300, GG §287)

foret 'for det' (AM 41,4°, Skånske Kirkelov ca. 1325, GG §287)

Enklisen findes også efter et tryksvagt ord:

Er-et sandt?

men har naturligvis ikke her været så markant, mere mindet om en stærkt reduceret udtale. Men trykstærkt, fx

Af ham ['ɑ'ən], elske hende ['elsk(ə)nə / 'elskən], Gør'et! ['g'ær'əd] vs. ['ɑ hɑm, 'elskə hənə, 'g'ær de]

har den ingeniørlunde karakter af reduktion, men af en helt selvstændig variant: Her er der modsat ikke-markant enklise stærkt tryk på foregående ord og stød, og den bruges på højest distinkthedsniveau, uden glidende overgang til ikke-enklise. Det er nu min tese, at denne trykstærke, markante enklise har virket så stærkt på sprogbrugerne, at de ved generalisation har skabt en regel: "tryksvagt pronominalt objekt/prædikatív skal så vidt muligt danne *markant* enklise", en regel der ekstraheres af enkelt-verbal-sætninger med subjektet i F (el. tomt F) og af halvdelen (kan vi for nemheds skyld sige) af infinitiv-sætningerne, samt af præp.-leddene. Selvfølgelig får vi dog ikke

**Siden 'så ham 'Knud. < 'Siden 'så 'Knud ham.

for den trods andre alt for stærke regler. Nemlig reglen om, at subjekt skal komme før objekt. (En regel, der godt kunne brydes i æmda. (Did. p. 36), hvor der faktisk var 2 "L"-pladser, nemlig lige før "s" og lige efter "s"; den første forsvinder, hvorefter obj. aldrig går foran subj., medmindre det fremhæves i "F"). Men min regel udrydder altså, hvis jeg har ret, definitivt typen

Jeg har hende ikke set.

der ikke giver markant enklise.

Mit materiale til støtte for hypotesen består af Brøndum-Nielsens og Skautrups udskrifter af enklisen. De har været grundigere end jeg, og de har formentlig fremdraget næsten alt, hvad der kan findes af det i skrift så sjældne fænomen. På forhånd var det naturligt, om der i Skautrups (se reg. u. *det* samt II 220) og Br.-N.s materiale var mange ikke-markante enkliser (efter tryksvagt ord, uden stød osv.) af typen

Er'et godt? Siden sang jeg'en. For'et første...

Men materialet rummer yderst få af dem, til fordel for trykstærk præp. eller trykstærkt verbum + enklise. I alt 27 former 1300-1807, hvoraf kun 2 ikke-markante. Vi kunne også se på de klassiske dialekter. De har alle enklise, men jeg kender kun én til gavns, vendelbomålet. Her hedder tryksvagt *det* altid [] undt. i ytringsforlyd:

De æ gått, do! 'det er fint, min ven!' vs. Ær-e muhr? 'Er det moder?'

så det bliver vi ikke klogere af. Men i rigsmålet finder vi den samme tendens som i middelalderen. Enklisen er ganske vist taget stærkt af. I fælleskøn er den således ikke

mere produktiv hos personer født efter 1900 (Da.Rm. §86), men stivnet i faste udtryk som

Går'en, så går'en. Jeg er rent på'en. På'en igen! Hvordan skær'en?

alle med den markante enklise. Her i Århus kan man dog høre den produktivt, som da min taxachauffør nylig på spørgsmålet *Fungerer badeanstalten stadig?* svarede:

Ja, 'det 'gør'en!

Derimod er den endnu produktiv i neutrum, og her finder vi, at den ikke-markante enklise står graven langt nærmere, end den markante gør. De tilhører begge mit eget repertoir, men den ikke-markante, fx

Er-et 'ikke 'svært?

er jeg vist helt holdt op at bruge – den er meget sjælden – hvorimod den markante, fx

Hvem 'var'et? La os 'se 'på'et.

endnu lever hos os midaldrende – ikke mindst hos Frans Gregersen, der må være danmarksmester også på det punkt. (Også enklitisk -'en 'ham/hende' er forsvundet fra rm., sikkert før 1850, de særlige hunkønsformer endnu tidligere.).

Enklisen synes således alle dage at have foretrukket den markante stilling, og det mener jeg har dannet nævnte mønster: at tryksvagt pronominal-objekt så vidt muligt skal indgå heri, og det kan det jo kun, hvis den fak. letleds-plads helt opgives ved infinit.

Den skarpe tilhører vil have indset, at enklise efter trykstærkt verbum ikke altid findes lige efter trykstærk stavelse og med stødtilkomst: *Du skal 'smøre-n*, men her sker så til gengæld det markante stavelsestab, der er mere iørefaldende når støtteordet er trykstærkt (sml. *Du ska smøre-n 'på*, ikke-markant; her “hører” man erfaringsmæssigt den mgl. stavelse); man må også regne med en afsmitning fra den markante stilling efter trykstærkt enstavelses-verbum til stillingen efter ethvert verbum. Typen er, betegnende, selv i neutrum næsten uddød af rigsmålet. Jeg må også nævne, at vi efter enstavet ikke-hovedtryks-ord på stemt lyd får bitryk og stødtilkomst:

'Giv 'ham'en 'Ser 'du'et? (belæg i Da.Rm. §86)

men denne type, der nu, betegnende, er helt forsvundet fra rm., skønt ganske iørefaldende, kunne ikke medvirke til at bevare “L” i infinit-sætninger, fx i *Jeg ka-et ikke se*,

for dé danner aldrig enklise-bitryk (fordi der typisk ikke er noget forudgående hovedtryk).

Årsagen til letleds-reglens 2. undtagelse

Så er der den anden gamle letleds-undtagelse, letled i ledsætning. (Vel at mærke med ledsætnings-ordstilling, "sav..."). Den er ulige nemmere at forklare, når man først har gjort sig klart, at hvis den undtagelse ikke eksisterede, ville objekt/prædikativ komme før det finitte verbum (uanset placeringen af "a"):

Hvis du hende blot elskede,...

og det kan vi selvfølgelig ikke have i moderne dansk. Objekt før finit var vel normen på Guldhornenes tid ca. 425:

Ek Hlewagastiz holtijaz horna tawiðð.

og if. min gamle latinlærer også i Rom 400 år før: Ordstillingen var meget fri, men der var dog en SOV-norm. Det var der også i germansk. Den holdt sig bedst i ledsætninger, hvor den hver dag fejrer triumfer i tysk, men allerede i ældre middeldansk var "objekt før finit" uddøende (Skautrup I 275). Jeg vil endda vove at påstå, at det i sig selv er en unaturlig ledstilling:

Som bekendt er det verbet, der sætter sætningen, fortæller, hvad det drejer sig om, og hvilke fænomener der er forudsat. Fx meddeler *svømmer*, at denne bestemte aktivitet foregår, at der er en aktiv svømmer, at der svømmes i en eller anden væske og på en eller anden måde. De andre led udfylder så rammen:

Hun svømmer ikke langt i Øresund med den rygcrawl.

Så længe jeg kun kender de andre led: *Hun, langt, Øresund* osv., er jeg ikke stort klogere på meddelelsen. Hvorfor begynder man så med subjektet? Fordi det foruden normalt at være aktøren el. følelsens indehaver som regel også er sætningens emne, tema, der knytter tilbage. Men et objekt herefter er fuldstændig interesseløst, indtil man har fået verbet:

Jeg Karen... ('elsker, ligner, bedøver, konverserer'??)

Det er altså ikke nogen lille tilfældig sprogregel, letleds-reglen her er oppe imod, så jeg ser intet problem i dens nederlag.

Hvornår sker dette nederlag? Ja, i gda. er ordstillingen i ledsætning stort set = ledsætningens ("Fvsa..."), så her er der ikke basis for nogen letleds-undtagelse. Man sagde

Da jeg vidste det ikke,... ganske som i helsætning. “sav” er en sjælden undtagelse (Gergsen&Pedersen p. 82). Den nye bevægelse hen mod “sav” ser ud til at sætte ind i 1400-t. og kommer ca. 1600 til at dominere i skriftsproget (ibid. p. 82-83). Jeg ser den som en talesprogsudvikling, der begynder i skånsk og bevæger sig vestpå. Det kan derfor ikke undre, at ledsætnings-undtagelsen (der jo kun gælder ledsætning med “vsa”) *altid* har eksisteret i vort sprog. Da den overhovedet kunne komme til syne, nemlig ca. 1450, var “obj. før finit” (bortset fra “F”) forlængst uddødt, en regel, man åbenbart øjeblikkelig følte som en blokering for et ***sLav”. Har der nogensinde været sådanne ledsætninger:

??Når jeg hende nu ikke elsker, skal jeg vel ikke tvinges.
har de i hvert fald været meget sjældne og bør ikke distrahere os.

Årsagen til letleds-reglens 3. undtagelse

Letleds-reglen er også oppe mod en anden vigtig regel, som den også bukker under for, hvad der bestyrker mig i, at fundamentale regler kan blokere mindre vigtige. Hvis en sætning *både* har tryksvagt direkte objekt og trykstærkt indirekte objekt, skulle vi jo vente, at det lette direkte objekt rykkede op i “L”:

**Skænker Cæsar den [blomsten] virkelig sin hustru?
Men herved brydes den helt faste rækkeflg. “Oi + Od” (der kun får lov at brydes af nogle få refleksive forbindelser:

Han gav sig Gud i vold. Han nærmede sig byen.
hvor leddenes syntaktiske status ikke står afsender ganske klart; samt den åbenbart stærkere forfelts-fremflytning:

Dén skænkede han sin hustru.).
Og det vil sproget ikke – heller ikke gda. Mest vel, fordi man ikke ville kunne høre, hvem der fik hvad:

Cæsar skænkede ham [soldaten] jo slavinden. (uforståelig, hvis reglen om Oi + Od ikke gælder)
I tysk er der ingen undtagelse her:

Der Kaiser gab ihn der Sklavin.
men her er der jo, betegnende, altid forskel i letled mellem akkusativ og dativ. – Reglen er endnu ikke helt fast i skånsk ca. 1200, men ca. 90% gyldig (Diderichsen 1941 p. 47), hvorimod oldnordisk med sin kasusdifferentiering ofte bryder den (*Gaf hann það þá ko-*

nungi). Ligesom ved infinit-undtagelsen, der skyldtes den frembrusende markante enklise, ser vi altså, at også letleds-undtagelsen ved Oi befæstes samtidig med en helt anden syntaks-ændring (dativ-ophør).

Alternativ forklaring

Vel hjemkommen fra Århus og stadig tilfreds med foredraget opdager jeg til min bestyrtelse en helt anden grund til letleds-reglens 1. undtagelse. Jeg tror stadig på mit foredrag, men indser nu, at de nævnte årsager blot har fremskyndet letleds-undtagelserne, der under alle omstændigheder måtte komme. Grunden – min nye grund – hertil er den, at efterhånden, som det bliver umuligt at stille infinittet efter dets tilhørende objekter, prædikat og “A”-adverbier:

Han ville præsten høre. Han havde alt længe tåbe været. Han ønsker i morgen in den stad at være. danner den regel sig, at et verbum skål have sine faste “S/A”-led efter sig, hvad der jo må ramme letleddet foran infinit vb. Tilbage bliver kun slige led i “F” og “ku” samt benægtede led og obj. styret af *lade* (*Hende vil jeg se, hvad du jo godt ved, skønt du ellers intet ved. Vi lod huset male.*). Muligheden for fast led foran dets styrende finit var i helsætning uddøende allerede i æmda. (Skautrup omtaler ikke muligheden senere. Dog levn i *Hvo intet vover, intet vinder*), i ledsætning først i ænyda., men den var allerede ret sjælden i SkL (Did. p. 61). Den realiseres endnu i Jammersmindet fra 1663-1685, se fx i fortalen

..., att hand [Gud] io med ded samme mig effter Byrdens Tyngde Styrcke gaff, formentlig som germanisme; i hvert fald retter forfatterinden de fleste tilfælde til “den i normen sædvanlige” (Skautrup II p. 358). I tale er den sikkert uddød ca. 1600, men en hel del idiomer er levnet i vort sprog:

som sandt er; hvad mere/værre er; som skrevet står; det være, hvad det være vil; æres den, som æres bør; den skyr ej ilden, som over den springer; giv kejseren, hvad kejserens er; redde, hvad reddes kan.

Muligheden for fastled foran styrende infinit, er mere livskraftig (se fx det lange Vedelcitater i Skautrup II p. 229 med kun lille flertal for moderne ordstilling, dog næppe gyldigt for talesproget), men uddør dog også i ænyda. (ingen ekss. hos Holberg og Gram; egne sonderinger), omend med levn i *skik følge eller land fly* samt indirekte i *bortløben, hængemt, lamslået* osv.

Flytningen af verbum, finit som infinit, ind til “v” hhv. “V”, som er begyndt langt tilbage i urnordisk, skyldes den velkendte trang til *analytisk* eller *logisk* ordstilling omtalt ovenfor. Da den var kommet godt i gang, måtte den naturligt accelereres, idet der nu, i æmda., til den analytiske regel kommer en *analogisk* regel om, at de enkelte, konkrete verber skal have deres faste led stående efter sig, for det har de jo nu langt oftest. (Disse to tendenser kan let forveksles). Hertil kommer så den endnu mere konkrete analogi fra den tilsvarende tungtleds-placering, ikke mindst når tungtleddet er det samme ord (pronomen) i trykstærk udgave. Naturligvis var der i og for sig intet til hinder for, at letleds-reglen kunne bevares ved infinit, selvom alle infinitter herudover stod foran deres styrede led, men de 3 nævnte faktorer er altså for stærke og besejrer vægt-princippet. – Når letleds-placeringen bevares ved udelt verbum, er det selvfølgelig, fordi vi her under alle omstændigheder har analytisk ordstilling, og – som ovenfor nævnt – fordi letleds-placeringen her kun indebærer en mindre iørefaldende ombytning af et tryksvagt led med det umiddelbart følgende adverbium. *Letleds-reglens 1. undtagelse bliver da obligatorisk samtidig med, at slutstillet infinit i almindelighed opgives, dvs. i 1600-t.*

Min nyfundne årsag har næsten togebyske dimensioner (se nedenfor), for den har jo en fuldkommen parallel ved 2. og 3. undtagelse: Ved 2. undtagelse, ledsætning, er det også den generelle rækkefølge af verbum og tilhørende obj./præd., der ikke må brydes, og ved 3. er det generalforbudet “ikke Od før Oi”, der virker. Herudover kan jeg forklare en 4. undtagelse: Hvis undtagelserne ikke gjaldt, ville vi utvivlsomt også have letleds-plads i akkusativ med infinitiv:

Jeg så moderen hende [barnet] slå.

Typen kan let findes i gda., men den viger for min nye regel – og også for min gamle.

Vi finder altså, at letleds-reglens undtagelser skyldes samtidige ændringer af ældre sproglige tilstande i gammeldansk og i 1500-tallet, tilstande, der engang var livskraftige, men som nu blot forefindes i hensygnende levninger.

Basbøll og Togeby

To yngre grammatikere har i de senere år søgt at forklare letleds-undtagelserne, Basbøll 1986 (a og b) og Togeby 1995. Jeg var desværre ikke opmærksom på nogen af dem, da jeg dannede mig min mening om problemet.

Basbøll formulerer letleds-reglen på en ny måde, sådan at den hverken får infinit- eller ledsætnings-undtagelse: Hovedverbet i en sætning med udelt vb. *flytter* fra “V” til “v”, fordi tempus-morfemet (finit-morfemet) nu engang kun kan hægtes til verber, og fordi det må og skal stå så nær subjektet som muligt. Letleddene “klistrer sig op ad” deres styrende verbum – fordi de er enklitiske, dvs. står som en slags bøjningsendelse til verbet – og flytter derfor med. Når letleds-reglen er et spørgsmål om at stå tæt på, og til højre for, hovedverbet, forsvinder de to undtagelser af sig selv. – Basbølls og min (2.) forklaring er naturligvis beslægtede, men det smerter mig, at min gamle ven og studiekammerat indvikler sig i golde kontra-intuitive spekulationer om *flytning* af hovedverbum. Jeg, som altid har hørt, at det finite hovedverbum var det absolutte centrum i sætningen, planeten, hvorefter alt andet drejer sig – i sandhed en kopernikansk opdagelse, H.B. bringer til torvs. I modsætning til Kopernikus er den imidlertid åndsbeslægtet med både skolastik og transformationsgrammatik. Nå, Basbøll er godt klar over det spekulative, som han i 1986b p. 176 opfordrer læseren til ikke at godtage ubeset. Heldigvis kan man uden videre skrælle det spekulative af og reformulere Basbølls letleds-regel sådan, at letleddet “klistrer sig op ad” hovedverbet, til højre herfor. En sådan regel falder imidlertid på

Så gav Knud hende heldigvis besked.

med udfyldt “s”, hvor letleddet klart nok ikke følger sit hovedverbum. Typen lader også al snak om klisis og sammenvoksede ord falde til jorden. Men denne brist i reglen kunne let udbedres ved, at man emenderede til: “..., dog aldrig foran subjekt”, hvad Basbøll selv gør (1986a p. 73). Men også den falder, nemlig på

Så gav jo Knud hende heldigvis besked.

Hvis letleds-reglen virkelig var en regel om så vidt muligt at følge hovedverbet, ville vi her anbringe *jo* lige foran *heldigvis*, hvor det oven i købet lyder meget bedre. Nej, Diderichsen og traditionen triumferer. Letleds-reglen kræver, at letleddet anbringes netop i “L”, hvorefter vi må forklare, hvorfor der ikke er noget “L” i infinit- og ledsætninger. Selve letleds-reglen er, som jeg ovenfor har udviklet den, mht. bagvedliggende psykologi tvedelt: 1) en trang til at lade lette led komme “tidligt”, jf. alle de andre udslag af denne trang, som jeg senere skal anføre; 2) en række begrænsninger: “dog altid subjekt før Oi før Od” og “altid styrende vb. før objekt”, regler, som sprogbrugerne har genera-

liseret ud af danske tekster i almindelighed. Tvedelingen forklarer både “L”’s placering og undtagelserne. – Mht. Basbølls forklaring af “ikke let Od i “L”, når Oi er tungt”, kan jeg kun glæde mig over, at jeg 16 år efter ham når samme resultat. Det må da borge for kvaliteten.

Togeby forklarer letleds-undtagelserne ved en virkende regel, der dels er skarpsindigt udtænkt, dels imponerer ved at forklare alle 3 letleds-undtagelser samt en 4. Reglen er, at der ikke må stå noget trykstærkt ord mellem “a” og “S”, det sted, hvorfra letledet flytter. Reglen er umulig at introspicere og umulig at se årsagen til, hvad vi jo normalt kan ved grammatiske regler, dvs. Togeby har selv, sympatisk nok, en forklaring – som jeg dog må afvise som fortænkt og fejlbehæftet. Den lyder:

Letledet “vil gerne” flytte frem til positionen lige éfter “a” (nægtelsen), ikke fordi det er let, men fordi det gerne vil stå uden for sætningens “udsagns neksus’ virkeområde”; hérude står nemlig den slags led: fundament, subjekt, neksusadverbialer. Men hvis det står her, vil det pga. nægtelsens (neksusadv.s) “trykgennemtrængelighed” komme til at “optræde som trykovertager for tryktabsforbindelser”, og det er jo ikke meningen. Derfor søger det videre gennem den “trykgennemtrængelige” nægtelse (“a”) og havner lige til venstre herfor. Letled, der “kommer fra” position til højre for udfyldt “V” kan ikke flytte, thi infinittet er ikke “trykgennemtrængeligt”. “Trykgennemtrængelighed” forklarer Togeby ved danske tryktabsforbindelser, hvor vi ser, at adverbialer uhindret kan anbringes midt i tryktabsforbindelse:

De sendte 'Ørsted 'op. De sendte efter '14 for'søg på '38 'dage a'lligevel 'ikke 'Ørsted 'op.

Til denne teori må jeg indvende, at et tryksvagt objekt i allerhøjeste grad er med i nægtelsens virkeområde:

Jeg elsker hende ikke

betyder jo ikke, at jeg i almindelighed ikke elsker nogen, men at jeg ikke elsker netop hende, ligesom sådanne objekter i almindelighed er en del af sætningens rema / nye information / fokus, uanset om de er nævnt før. Der er ingen anden semantisk forskel på

Jeg elsker hende ikke. og Jeg elsker ikke Anne.

end at *hende* typisk (men ikke nødvendigvis) forudsætter, at “hun” lige er nævnt, mens *Anne* typisk vil have nyindført referent. Det ser minsandten ud, som om ræsonnementet

går på melodien: Tryksvage bestemte subjekter står typisk uden for udsigelsens virkeområde (fokus); bestemte subjekter er typisk tryksvage. Ergo står alle tryksvage bestemte led uden for udsigelsens virkeområde.

Jeg kan heller ikke godkende Togeby's trykgennemtrængelighed som noget særligt for neksusadverbialer. I Ørsted-eksemplet ser det grangiveligt ud til, at Togeby har overset, at enhedstrykket etableres af *sende op*, ikke af *sende Ørsted*. I hvert fald er *Ørsted* højst trykgennemtrængelig, og dét gælder ikke blot satellitter:

Jeg *for_o*talte 'Ole hi'storien om de 'tre 'små 'grise 'færdig.

Under alle omstændigheder strander selve Togeby's regel på

Jeg 'så ham 'ikke 'længere. vs. Jeg 'så 'ikke 'længere 'Ole. (mere mundret end *Jeg så ikke Ole længere*)

Jeg er det 'ikke 'spor / en 'skid / for 'fem 'øre. vs. Jeg er ikke spor frelst.

Det nytter ikke, blot at ændre “nægtelsen” til “nægtelsesleddet (/hele neksusadverbialet)”, for *længere* er et selvstændigt tidsangivende sætningsled, som *ikke* benægter (mens *spor* etc. blot forstærker nægtelsen). Imidlertid hjælper det ham slet ikke at betragte *ikke længere* etc. som ét led, for da bliver hans teori selvbærende: Der *kan* jo efter vores allesammens standard-sætningsskema ikke stå noget andet led end infinittet mellem neksusadverbialet og “S”, hvorfor hans teori da reelt bliver lig med, at der ikke må stå et infinit imellem. Teorien er principielt ufalsificerbar, hvis man ikke synes, at mit *længere/spor* falsificerer den. Ganske det samme gælder ledsætning og “Oi før Od”: Der *kan* ikke stå andet end finit (+ inf.) hhv. infinit og Oi mellem nægtelsen og Od, hvorfor den hævdede trykhindring reelt ækvivalerer med selve ledsætningsstillingen / stillingen ved Oi +Od. Og det var dem, der skulle forklares.

Togeby hævder endvidere, at der er en “L”-blokering i typen

Hun ledte ikke efter den.

en dristig påstand, *da vi aldrig i noget tilfælde har delt præpositionsled pga. letled*. Men går vi ind på hans tanke, opstår der modeksempler i typen

Hun kørte ham ikke over. vs. Hun kørte ikke over ham.

der, uanset hvad vi kårder leddene, bør behandles som *lede efter*-eksemplet. Der er vistnok tale om, at man i middelalderen tog tilløb til også at lade letleds-reglen gælde regimina, men det blev ved tilløbet og visse levn heraf. I moderne dansk kan et sætningsled

som altdominerende hovedregel kun *deles* sådan, at dets sidste underled sættes i “F”. Præpositionsled delt på anden måde, fx ***Jeg tænker ham ikke på* ville derfor være stærk kost, hvorfor deres fravær ikke kræver forklaring.

Vægtprincippet

Herefter skal vi i oversigtsform se på en række udslag af vægtprincippet. Jeg har søgt at få oversigten næsten komplet for de sprog, jeg kender, men der mangler givetvis meget. Jeg har støttet mig til Teleman 1970. Jeg vil ikke i denne omgang forklare, hvorfor vi foretrækker fremskudte led, blot vise, mere udførligt end Teleman, hvor betydningsfuldt fænomenet er, og hvor undervurderet det derfor er i sprogene.

1) Opdageren af vægtprincippet er tyskeren Otto Behagel i en afh. fra 1909. Hans eksempler består især af nominaler delt i sideordnede underled, altså typen

med sol og megen glæde (Kaj Munk) es tragt Verstand und rechter Sinn (Goethe)

Det drejer sig om det enkelte sætningsled og naturligt sammenhørende led, såsom

muss man leben und Menschen sehen, die sich recht lebendig bemühen. (Goethe)

såvel som det senere fundne, overraskende og berømte

At rette smed for bager

der sågar går imod Wessels mening. Behagel har gjort sig stor umage med at udelukke tilfælde, hvor rækkefølgen er logisk eller på anden måde naturlig. – I alt, i et kæmpemateriale af græsk, latin, oldhøjtysk og moderne tysk, poesi og prosa, finder Behagel over 85%’s bagvægt, og så kan de sidste knap 15% endda ofte bortforklares.

2) Subjektsvikar ved infinitiv/ledsætning som subjekt:

Det er dejligt at se dig. istf. At se dig er dejligt.

Denne bagvægts-konstruktion var allerede almindelig i oldnordisk (*Þat er upphaf þessa máls, at Okupórr fór með hafra sína...*), men formentlig havde pronominet stærktryk (og føltes henvisende), eftersom der ellers ikke findes vaskeægte subjekts-vikar i dette sprog; først ca. 1800 får islandsk if. Eiríkur Rögnvaldsson (mundtlig medd.) subjekts-vikar, eller “forfelts-subjektsvikar”, som det rettelig burde hedde. Vægtprincippet må således formodes at have gjort sig gældende *to gange* i dansk i denne konstruktion, ef-

tersom *det* jo i dag er obl. tryksvagt (og ikke føles henvisende); vi har dog stadig *Dét at se hende og tale med hende som i gamle dage, har været min alderdoms trøst.*

3) Man begynder normalt med gammel information og fortsætter med ny. Dette er jo ikke et fonetisk vægtprincip, men nok et psykisk, som der vel også er logiske grunde til: Hvis man begyndte med den nye, ville den gamle, der peger bagud, dels skulle "hoppe over" den nye, dels være sværere mnemoteknisk at forbinde med det foregående. Men appliceret på *der*-konstruktionen passer pengene både psykisk og fonetisk:

Der kom en soldat marcherende hen ad landevejen.

Vægt indgår ganske vist ikke i *der*-konstruktionens mekanik, kun eksistens, ubestemt-hed og rema (type 1, se Brink 1997), men bagvægten har sikkert bidraget til dens succes.

4) Relativsætning lægger sig altid efterstillet til et nomen, selv på det forbløffende rækkefølgefrie latin:

Punicis liber de bellis men Liber de bellis, quae in Karthagine gessi

Reglen er markant i dansk og tysk, hvor alt, hvad der lægger sig til et nomen, står foran, når det er et enkeltord.

5) Indirekte objekt før direkte. Det indirekte objekt er jo overvejende en personbetegnelse, oftest et let personligt pronomen, mens det direkte objekt i betydelig højere grad kan være en nyindført ting:

Jeg gav ham en marsbar.

6) Ved ekstraposition undgår man en tung start. Man sætter det tunge led uden for sætningen og begynder denne med et enstavelses-pronomen:

Viceværten i 'opgangen, 'han er 'smadder'flink.

7) Hellere sætningskløvning end sammenligningstryk-figur:

"Bilen ,væltede, "ikke "bussen → Det var "bilen, der ,væltede, (det var) "ikke "bussen.

8) Hellere vb. + adv. end sammensat vb.:

Ned,skrive → ,skrive 'ned

9) Svensk har i modsætning til dansk ikke så fri en mulighed for fremrykket *ikke* (Da.Rm §126), nemlig kun ved trykstærkt subjekt:

Om inte Klas ringer, ... *men* Om han inte ringer, ...

10) Letleds-reglen, se ovenfor.

11) Tungtleds-feltet. Tunge subjekter, objekter og præp.-objekter udskydes til “T”:

Så kom ned fra bjerget den underligste skabning, jeg...

Jeg har længe fornemmet i samfundet en ny ånd, en ny stemning...

Jeg vil se med stor upartiskhed på alle de stile, der... VS. ?Jeg vil se med stor upartiskhed på det.

12) Paratakse pro hypotakse i uformel stil:

Da jeg gik hjem, så jeg en rotte. → Så gik jeg hjem, og så så jeg en rotte.

Vægtprincippet kan dog ikke forklare, at også efterstillet ledsætning undgås.

13) Som bekendt kan der stå mange adverbialer i “a”. Først kommer en række faste, nogle, der fast hører til “a”, og som oftest er sætningskommenterende. Blandt disse kommer de lette tryksvage først:

Han er jo/da/sgu/skam/_dog/_nu.....'dog/selvfølgelig/de,sværre/for,resten/'blot/_bare/'ikke..... 'skør.

14) Som bekendt er der en hemmelig adverbial-plads allerede mellem “v” og “s”, men den kan kun udfyldes foran et trykstærkt subjekt (Diderichsen 1962 p. 194):

Iøvrigt 'troede jo 'hele 'byen, at... VS. **Iøvrigt 'troede jo han, at...

Pladsen adskiller sig fra “L” ved at tillade trykstærke og lange adverbialer som *så*, *af disse grunde*, men generelt er de korte og lette. Hvis vi regner “a” for disse adverbialers normal-plads, bliver der tale om en letleds-regel, eftersom de kun flytter frem, når det derved kan undgås, at de følger lige efter et tungt subjekt.

15) *Alle* de just nævnte adverbialer i 13 og 14 har tendens til at udtales med trykssvækelse:

Jeg har de'svære/de,svære 'ikke 'råd.

Om en 'uge vil (?'derfor/) ,derfor 'borgerne 'klage.

Han var 'nemlig/ ,nemlig fra 'Fyn.

Han 'kørte 'sikkert/ ,sikkert 'selv. (som mådesadv. kun stærktryk)

Det kan (?således/) ,således 'ikke lade sig 'gøre.

De er ,vist for'lovede. ('vist er jysk)

16) Som bekendt kan også “A” rumme mere end 1 adverbial. Først kommer det faste, derefter de frie. Det faste består typisk af et enkelt kort, omend trykstærkt adverbium: *ned, henne*, eller som sådan fungerende præposition: *på, i*, mens de frie adverbialer typisk er hele præpositionsled: *i dag, på gaden, med den lille servitric*:

Han slog dem ned med hård hånd

Der stikker noget under hos den prokurator.

De gik bersærk ved meddelesen om høvdingens død.

Hun var taget alene derud med sin lille niece.

Jf. også underledsrækkefølgen *henne på hjørnet* osv. Og jævnfør dansk (')*der'op(pe)*, (')*der'ned(e)* osv., hvis ledrækkefølge synes at være vægt-bestemt, hvad den modsatte engelske sikkert også er: *'up 'there, 'down 'here* osv.

17) Overhovedet er rækkefølgen “S-A” bestemt af vægten, for “A” er jo typisk meget tungere end “S”:

Hun fandt en snegl på vejen.

Hendes øjne var blå som den lyse sommerhimmel.

Jeg kunne ikke møde ham før i går.

18) Som bekendt står de pers. pron. normalt tryksvagt. Ved emfase dog trykstærkt, herunder altid, når de som ikke-subjekt forfremmes til “F” (Lund 1983 §18):

Hun 'så på ham. Hun 'så på 'ham en 'time. 'Ham 'ser hun 'aldrig 'på.

Der er dog 2 undtagelser herfra (undtagelses-undtagelser), nemlig de lette pronominer [væ] *hvad* og [Dɛ] *det* i neutrum, der turde være de almindeligste hh. De kan – selv som ikke-subjekt i “F” – frit reduceres til svagtryk, især i faste forbindelser, dog (undtagel-

se³) ikke gerne, når der følger endnu en tryksvag stavelse. Ved tryktab bliver emfasen lidt mindre udpræget:

(⁰)Hvad 'hører jeg? °Hvad i al'verden er 'det? (⁰)Hvad 'mener du? (⁰)Det 'ved jeg 'ikke.
 Det 'slider, ja (⁰)det 'gør det ,sgu. Er du 'sikker? (⁰)Ja, (⁰)det 'er jeg! (⁰)Det 'håber jeg. Sml.
 'Den 'kender jeg 'ikke. 'Den 'har hun. 'Jer 'håber jeg, på. 'Ham 'så vi. 'Det har du 'selv 'set.

19) I nominaler med titler, identifikatorer, kvantorer m.m. står 1. led med bi-/svagtryk *uanset den semantiske rækkefølge*:

, Flyttemand ' <u>Olsen</u>	, <u>Vølund</u> 'Smed
Min ,datter ' <u>Eva</u>	, <u>Eva</u> 'Lars ,datter
, Hotel ' <u>Fønix</u>	<u>Anders</u> 'And
Et pund ' <u>kaffe</u>	<u>tryk</u> 'seksten
Et glas 'vand (<i>uanset det sem. hovedord: ...jeg drak det / jeg knuste det</i>)	

20) Diderichsen 1941 p. 142 har fundet et højst interessant og ejendommeligt udslag af vægtprincippet i Skånske Lov (Cod.Run.): En relativsætning indskydes umiddelbart efter sit korrelat, når den er kortere end resten af hovedsætningen, men udskydes i modsat fald til slutstillet “distans-stilling”:

uarþæ þe [vilde dyr] i bandom dræpin, þa bötæ hin, ær drap, þokka [skændsels- ?] bötær fore þem,
 (kap. 103)
 ...æn hinum [til den] skal [man] bötæ, ær sar fik. (kap. 108)

Reglen bliver vistnok endnu bedre, hvis man tæller stærktryk istf. ord.

21) I norsk er det possessive pron. ofte efterstillet, i hvert fald i folkelig stil, men det kan også, måske efter dansk, være foranstillet:

'Mannen ,min – °min 'mann

Det foransatte poss. pron. er som i dansk helt tryksvagt, men det efterstillede har bitryk (der som sædvanlig kan reduceres til svagtryk). I islandsk – og dermed formentlig fællesnordisk – ligger det lidt anderledes. Her er efterstilling helt fast og brydes kun ved emfase:

'Maður ,minn – "minn ,maður

Jeg har altid forestillet mig, at der i sprogene gør sig en tryk-frekvensregel gældende således, at højfrekvente ord let mister deres tryk. Dansk og norsk *min* *far* skulle da være et eksempel. Men if. ovenstående ser tryktabet jo ud til at være et letleds-fænomen. Sandheden er vel imidlertid, at begge tendenser er på spil således, at letleds-tryktabet især rammer højfrekvente ord. *Gul* i *en* *'gul* *'mand/mann* mister jo ikke sit tryk. Her er den ret lave frekvens på *gul* afgørende, ligesom reduktionen **'min* > *min* i *'far* *min* turde skyldes frekvens, mens det, at *min* ikke reduceres helt til svagtryk skyldes vægtprincippet.

Bemærk, at emfase/modsætning/sammenligning åbenbart modvirker vægtprincippet (isl. *"Minn pabbi er 'sterkari en 'þinn pabbi*), hvad der sikkert forklarer fx det ital. foransatte *questo* 'denne'. "Modsætnings-modvægten" finder vi også i vore komposita, *'havebænk*, *'husven* etc., der if. mange vidnesbyrd havde to hovedtryk i oldtiden (oldkvadsmetrik, ortografi; bevaret i eng. og delvis i isl.; rester i gldgs. da.: *'fløjels* *'kjole* o.l.).

22) I tidernes morgen må præpositioner med styrelse have haft stærktryk. Og de af dem, der er udviklet af substantiver, som *til*, *mellem*, *bag*, *hos*, må have haft det efter Kristi fødsel. Dette ændres til det nuværende system, hvorefter de 1) bevarer stærktryk foran tryksvagt pronomen, 2) mister det foran trykstærkt regimen, 3) bevarer stærktryk som adverbial, typisk finalt, 4) får bitryk ved delt præp.led, ligeledes typisk finalt:

'Se *'på* mig. 'Se *på* den *'rare* betjent. Han tog *'hatten* *'på*. 'Dem *'ser* vi *på*.

Flere forhold spiller her sammen. Uemfatiske pronominer har vel fra tidernes morgen normalt stået tryksvagt, og et fast flerords-sætningsled må og skal have mindst 1 hovedtryk, derfor *på mig*. I præp. + sb. er der mere information i shannonsk forstand på sb. end på præp., men vægt har sikkert medvirket til tryktabet på præp. I de to finale stillinger spiller vægt sikkert en hovedrolle.

23) Også de mange verbale enhedstryk, der er så karakteristiske for dansk, har bagvægt:

I. Verbum + P-led (Brink 2001):

Du er 'sød. De ser 'gode 'ud. Han blev gene'ral. Han blev i 'tvivl. Hun kører es'cort. Hun fik dem 'rene. Jeg holdt dem på 'smalkost i en 'uge. De kaldte ham Den 'Lille Napoleon. De kræver ham 'løsladt. Hun ventes 'snart 'udskrevet. Jeg har det 'liggende i 'skuffen.

II. Verbum + nøgent (bestemmerløst) “S”-appellativ (Oi, Od, egt. subj.) eller fast præp.leds-adverbial med nogen styrelse:

At gi 'kalve (o: mælk; vendelbomål) At læse a'vis Der har ligget 'hvide 'næsehorn 'her. Vi venter på 'skib. Han bad om 'vand. At fiske i 'rørte 'vande Sml. Jeg skal 'først 'gi 'børnene! At 'læse a'visen Der 'lå et 'hår. Vi 'venter på 'skibet. Han 'bad om noget 'vand. Han har 'fisket i 'syv 'have.

III. Verbum + en række faste præp.leds-adverbialer af uransagelig, idiomatisk, men ikke metaforisk karakter, hvor præpositionen i modsætning til II føles nært knyttet til verbet, hvorfor man da også i flere tilfælde kan udelade og underforstå styrelsen, fx i rammen *Det gælder om at (holde af, finde på osv.)*. Betegnende kan adverbialet ikke rykkes frem før verbet til “F”:

holde af '... tage sig af '... synes om '... bryde sig om '... finde på '... passe på '...
høre til '... kende til '... gøre ved '... tage i()mod '... støde til '...

IV. Translokalt verbum + fast motorisk adverbial i translokal-transformatorisk tyd, herunder i etableret metaforik:

gå ('hen) til 'købmanden komme 'ind bryde 'ud springe 'op sende 'brevet til 'Odder
hoppe 'over problemet slå sig 'op slå sig på 'flasken

V. Verbum + fast præpositions-adverbial (kan ikke foranstilles verbet):

bære sig 'ad slappe 'af slå 'til holde 'for sige 'fra hænge 'i spille 'med blive 'ved gøre det 'om

VI. Verbum + fast adverbium, der hører eksklusivt til verbet eller en lille gruppe verber, og som følgelig er semantisk uselvstændige (og ikke kan foranstilles verbet):

gå 'an få 'has på (*opr II.*) drikke 'dus stå 'bi hale 'tot (*opr. I., obj.præd.*) ligge 'tot (*opr. I., subj.præd.*) tygge 'drøv slå 'klik komme 'flot slå 'bak løbe 'sur gå gras'sat spille fan'dango gå a'mok gi 'slip gi 'los

VII. Verbum + et adverbial (inkl. nægtelsesled), der er flyttet fra ledsætning til oversætning, hvorved både adverbialet og ledsætningens verbal, der her er vigtigere end oversætningens, fremhæves; især fakultativt:

Jeg (')håber 'ikke, hun 'kommer. Jeg (')tror 'tit, jeg har 'set ham. Jeg syns 'ingen 'kager du 'spiser!

VIII. Særlig hyppige forbindelser af verbum + fast (mådes)adverbial; ofte også normalt tryk:

gå 'hurtigt/'langsomt vare 'længe sove 'længe råbe 'højt læse 'højt spørge 'dumt læse, skrive, regne, spille *etc.* for'kert slå 'hårdt komme 'først/'sidst spise (/læse *etc.*) 'færdig

IX. Verbum + fast led i visse etablerede flerordsudtryk, herunder idiomer:

ha 'overtaget (')ta 'toget være til 'rotterne ha kom'mandoen få 'ansvaret gi 'stødet til holde 'sengen se 'magen købe 'katten i 'sækken 'ligge i 'sengen gå som på 'gløder stå på 'gaden trække på 'skulderen stå på 'hovedet Når 'katten er 'ude, spiller 'musene på 'bordet. gi ham 'fingeren Sml. 'stå på 'hovedet [en andens] 'ta tyren ved 'hornene (uidiomatisk)

X. Verbum i akkusativ med infinitiv (inkl. passivvending). Fakultativt, undt. ved *lade* (der normalt kun findes her):

Jeg (')bad dig 'komme. Jeg (')så ham 'dø. Hun (')hørte 'englene 'komme. Vi lod ham 'gå.
'Her lades 'alt 'håb (*opr.* være) 'ude. De (')bedes 'ringe.

Undtagelser til disse verbal-enhedstryk ses i E. Hansen 1983 §§54-76, der har opdaget flere af typerne. – Som ved *der*-konstruktion (nærv. punkt 3) indgår vægt ikke i selve konstruktions-betingelserne, og der er flere andre, vigtigere årsager på spil: 1) Verbet indgår semantisk i særlig forbindelse med det faste led. Der er således ikke enhedstryk ved frie adverbialer, og heller ikke ved faste med mere selvstændig status, fx ved *være* = 'have sin faste plads': '*frimærkerne 'er i den 'røde 'æske.* 2) De nøgne led har institutionel og ikke-individuel tyd, så at man dårligt kan henvise til dem anaforisk:

Ole læser avis. ?Den er på 30 sider.

Betydningen kunne for så vidt rummes i ét verbum, hvorimod intet verbum kunne have betydningen 'læse a'visen' eller 'læse en 'tyk a'vis'. 3) Verbets faste led har

kontrastiv karakter: *slå 'op, slå 'ud, slå 'hjem* osv., så at der også bliver tale om et kontrast-tryk som i 21. At (bag)vægt overhovedet er en med-årsag, ses af, at tryktabet suspenderes, når det faste led står foran verbet:

'Sommer 'var det. Til 'skade 'kom han. 'Bridge har jeg 'spillet en 'del. Til pa'pir 'blev de 'begge.

24) Mange sprog har – som i hovedsagen dansk – tryk på 1. stavelse. Det må have sine, vel ikke så mystiske grunde, som ikke vedkommer os her. Talrige sprog har derimod hovedtryk på sidste stavelse, som vi kender det i fransk. Spansk har det næsten også, idet kun ord på helt let kortvokal får lov at bryde ultima-reglen (der er dog undtagelser). Latin havde trykket på penultima – men ultima var typisk lydfattig – dog på antepenultima, når ultima var kort, igen vort vægtprincip.

25) På tysk har kopula, hjælpe- og modalverbum som i de andre velkendte europæiske sprog typisk svagtryk – vel at mærke på deres normale plads tidligt i sætningen. I slutstilling “bevarer” de et bitryk:

Er ist ver'schwunden. – ...wenn er ver'schwunden ist.

Sie dürfte 'springen. – ...dass sie 'springen dürfte.

Er ist 'toll. – Er muss 'toll sein.

26) Oldnordisk og endnu Skånske Lavs gda. fordeler normalt to sideordnede adled sådan, at det kortere havner før, det længere efter kernen (Nygaard p. 364, Did. p. 105):

einn lítill sveinn ok fátœkr

frægr maðr ok stórættaðr

dahs rum ok natæ

göpi [ˈgoːði] mæn ok rætæ [ˈrɛːtːhe]

27) Svensk har et enkelt tilfælde af objekt før subjekt ud over de med dansk fælles ovennævnte, nemlig det tryksvage refleksiv, der her kun kan følges af trykstærkt subjekt (SAG 3 p. 308):

Tyvär visade sig den stora staden inte. Tyvär visade hon sig inte.

Sen vände sig Olsson om. Sen vände han sig om.

Den specielle ordstilling er kun fakultativ. Her er klart nok tale om svækket objektskarakter, idet objektet er vokset semantisk sammen med sit verbum. Men vægt spiller ligeså klart en rolle: Der opnås kun letleds-fordel ved at flytte *sig* hen foran tungt subjekt.

Christer Platzack meddeler mig, at han har iagttaget andre letled end refleksivet på denne plads. (Afh. herom under udg.)

28) I svensk suspenderer vb. + verbalpartikel normalt "L" ganske som sammensat vb. (SAG's "forklaring" på suspensionen både her og i ledsætning synes at være, at "L" ellers ville rykkes mere end ét ord frem, nemlig helt hen foran nægtelsen, jf. min tilsv. del-årsag ovenfor). Det hedder da normalt

De lade bort titlarna/dem
men ved refleksivet er "L" helt normalt:

[På et sindssygehospital:] Tofflor som släpade sig fram och den glupskaste aptit... (Olof Lagercrantz)

Og Christer Platzack meddeler mig, at han i et børnesprogsmateriale har fundet en del eksempler herpå med andre lette pronominer. (Begge dele uomtalt i SAG).

29) I fransk og tilsvarende romanske sprog er bagvægt efter "mølle-remsen" velkendt:

Je t'aime. J'aime Hélène.

Je le lui donne. Je le donne à lui. Je (')donne 'lui à 'lui.

30) I engelsk giver ekspressive adverbier og lydord i "F" inversion, men kun ved trykstærkt subjekt. Der må ikke slutes med tryksvagt subjekt (Steller&Sørensen 1966 §242):

Off went the bus. Off he went.

In came the prisoner. In he came.

Crack goes the whip. Crack it goes

31) Engelsk har inversion efter tids- og steds-adverbialer afhængigt af vægt: Det tunge-
ste led foretrækkes sidst, og det kan aldrig være et tryksvagt pronomen (ibid. §239):

There is my hand! There it is!

Here comes the bride! Here she comes!

Now and then came a piercing yell from the bushes. Now and then it came.

And right through the window streamed the sun. And right through the window it streamed.

32) Efterstillet inquit har i engelsk bogsprog omtrent lige hyppigt inversion og ligefrem ordstilling, hvis subjektet vel at mærke er trykstærkt. Er det tryksvagt, foretrækker man at begynde hermed (ibid. §243):

"I will come," Mr. Smith said. "I will come," he said.

33) Frie enkeltords-adverbialer kan i engelsk stå på adverbial midter-plads, ikke frie flerords-adv. (ibid. §253):

He then read the book. **He during the night read the book.

He readily told me his secret. **He in a soft voice told me his secret.

34) Endelig bestemmer vægtprincippet også den fonetiske regel, der siger, at hvor lo-
gikken iøvrigt tillader det, kommer i faste udtryk fortunegevokal før åben midttungevokal
før bagtungevokal:

Giffen gaffen guffen Lirum larum Rip, Rap og Rup Tea for two Sliddersladder
Mischmasch Tempus fugit Tingeltangel Visselulle Tik tak Tiptop Gikkengakken
Pik og pak Zigzag Skrig og skrål

Hvad har nu dette med vægt at gøre? Vel, en ting kan være tung, fordi den er lang, men også fordi den har stor vægtfylde. Det sprogligt afgørende må til syvende og sidst (logisk rækkeflg.!) være, hvor besværligt noget føles. Bagtungevokaler er klart besværligere end fortunegevokaler, fordi den usmidigere bagtunge er sværere at rejse; midttungevokalerne er nemme, men hvis de er åbne og tungen altså skal sænkes en del, er de lidt besværligere end fortunegevokalerne. Rækkefølge-tendensen – for selvfølgelig er det kun en tendens – er forlængst bogført, se fx Brøndal 1943, men sammenhængen med vægt er mit lille bidrag.

33) Til sidst vil jeg nævne vore hilsner. Det er næppe tilfældigt, at svensk, der var tidligst ude med *hej!* efterhånden har udvidet dette til *hej då!* ved afsked. Formen er i dag obl. hos de fleste yngre og midaldrende (undt. i telefon!). Hvilket minder slående om engelskmandens *bye-bye!* I dansk kan vi vist, ulidenskabeligt, altid fordoble til *hej-hej!*, men jeg har lagt mærke til, at dette er almindeligere dels ved afsked, dels som svar på partnerens *hej!* – *Góðan dag!* blev tidligt slidt ned til *daw!*, men *farvel!* er aldrig kommet til at hedde ***far!* eller ***vel!*, ja mange flatter sig i dag med det lange *Hav en god*

dag! ved afsked. I det hele taget ønsker vi hinanden en masse godt ved udgang, ikke ved indgang.

Litteratur

- Basbøll, Hans. 1986a: Diderichsen vs. Dik eller Feltanalyse vs. Funktionel grammatik. I: *Nydanske Studier* 16-17. Kbh.
- Basbøll, Hans. 1986b: Når genstande bliver så lette at de flyver. I: *Profiler*. Odense.
- Behagel, Otto. 1909: Beziehungen zwischen Umfang und Reihenfolge von Satzgliedern. I: *Indogermanische Forschungen* 25. Strassburg.
- Brink, Lars & Jørn Lund. 1975: *Dansk Rigsmål* 1-2. Kbh.
- Brink, Lars. 1997: Den danske der-konstruktion. I: *Danske Studier*. Kbh.
- Brink, Lars. 2001: Salvus sis, Erice Grammatice. I: *Sproglige Åbninger*. Kbh.
- Brøndal, Viggo. 1943: Syntaks og Fonologi. I: *In memoriam Kr. Sandfeld*. Kbh.
- Brøndum-Nielsen, Johannes. 1928-1973: *Gammeldansk Grammatik* I-VIII. Kbh.
- Diderichsen, Paul. 1941: *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*. Kbh. (Did.).
- Diderichsen, Paul. 1962: *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg. Kbh.
- Falk, Hjalmar & Alf Torp. 1900: *Dansk-norskens syntax*. Kristiania.
- Gregersen, Frans & Inge Lise Pedersen. 1997: Hovedsætningsordstilling i underordnede sætninger. *Danske Folkemål* 39. Kbh.
- Hansen, Erik & Jørn Lund. 1983: *Sæt tryk på*. Kbh.
- Mikkelsen, Kristian. 1911: *Dansk ordføjningslære*. Kbh.
- Nygaard, Marius. 1906: *Norrøn Syntax*. Kristiania.
- Pedersen, Karen Margrethe. 1993:: Letledsreglen og lighedsreglen. *Jyske Studier*. Kbh.
- Skautrup, Peter. 1944-1970: *Det Danske Sprogs Historie* 1-5. Kbh.
- Steller, Poul & Knud Sørensen. 1966: *Engelsk grammatik*. Kbh.
- Teleman, Ulf. 1970: Generativ grammatik och modersmålsstudiet. *Nydanske Studier* 2. Kbh.
- Teleman, Ulf et alii. 1999: *Svenska Akademiens grammatik* 1-4. Uddevalla. (SAG).